

freedom of minors is investigated, the conclusion becomes that it can be defined as complex legal institute. Arguments in favor of use concerning persons who have not reached eighteen years, the term «minors» express. It is proved that protection of the rights and freedom of minors that answers with position of the Constitution of Ukraine should be the maintenance of public prosecutor's supervision in investigated sphere.

Keywords: Office of Public Prosecutor, public prosecutor's supervision, minors, protection of the rights and freedom.

УДК: 316.647.5:340.12

І. В. Галицький

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ТОЛЕРАНТНОСТІ

У двадцятому сторіччі термін «толерантність» все частіше став зустрічатись на сторінках філософських словників. Так, у *Філософському енциклопедичному словнику* автор статті про толерантність В. Лісовий вказує, що толерантність — це термін, яким позначають доброзичливе або принаймні стримане ставлення до індивідуальних та групових відмінностей [1, 45–46]. Автор виходив з того, що світоглядною основою толерантності є цінування різноманітності — природної, індивідуальної, суспільної, культурної. Характер проблеми має у своїй основі конкретний історичний факт: як філософська категорія толерантність була сформульована у зв'язку із проблемою віротерпимості, як своєрідне осмислення результатів двохсотлітньої ворожнечі, в якій представники релігійних конфесій (протестанти і католики) винищували один одного.

Деякі автори вважають існування толерантності очевидним протягом усієї історії людства, оскільки ця історія завжди являла собою зустріч не тільки різних моральних, філософських, релігійних або політичних доктрин, але й насамперед — різних культур [2, 65].

Поняття толерантності порівняно нове в українському суспільствознавстві, але досить міцно вкорінене в західній політичній і правовій філософії. Теорія толерантності існує в рамках філософії лібералізму, джерела якої звичайно виявляють у працях різних мислителів періоду Реформації і Просвіти, а розвиток простежують аж до новітніх дискусій у сфері політичної філософії. У західній ліберальній літературі склалася стійка уява про те, що основи теорії толерантності були закладені Джоном Локком у його «Посланні про віротерпимість» [3], Дж. Стюартом Миллем у його есе «Про свободу» [4], Джоном Роулзом у «Теорії справедливості» [5] і «Політичному лібералізмі» [6]. У вітчизняній науковій думці вважається, що подібне розуміння історії є не чим іншим, як політичним міфом. Ми цілком розділяємо подібну точку зору. Адже «класичне» ліберальне розуміння толерантності грішить самим крайнім європоцентризмом (англоцентризмом), ігноруючи можливість існування культурно інших парадигм толерантності. Так чи інакше, але саме такий загальний стан теорії толерантності на сьогоднішній день. Щоб уникнути політичної небезпеки, яка

виникла у зв'язку з розпочатою боротьбою з тероризмом, що загрожує перейти в тотальну війну з «ісламізмом», а потім і з усім ісламським світом у цілому, необхідні нові теоретичні підходи до толерантності.

Дослідники історії філософії наполягають на тому, що першою формою толерантності була *віротерпимість*, ідеї якої кореняться в етичному ученні раннього християнства [7, 213]. Тоді на тлі виникнення та розвитку релігійного розмаїття важливою ставала проблема терпимого ставлення до представників інших релігій, інших культур.

У своїй «Die Metaphysik der Sitten» І. Кант розвив природно-правову інтерпретацію прав людини. Виходячи із цієї концепції, терпимість народжується з того, що критерієм права є можливість нічим не обмеженого співіснування вільних суб'єктів. Право як гарант терпимості — це сукупність умов можливості такого мирного співіснування, коли «волевиявлення однієї особи сумісне із волевиявленням іншої з погляду загального закону волі» [8, 253].

Право у власному розумінні слова з'являється там і тоді, де і коли воля однієї особи вторгається у сферу волі іншої. Принцип права обмежує волю індивіда ідеєю спільності. Це обмеження припускає як внутрішнє, ідеальне обмеження своєї волі, принципове присікання свавілля (усвідомлення сфери волі іншого і прийняття її як даності), так і зовнішнє, діяльнісне примирення, яке виражається в утриманні від замахів на волю і власність іншого [9, 79].

Межі терпимості, встановлені Кантом — це підпорядкування існуючій владі, яке б не було її походження (навіть революційне), але в межах права.

Між «терпимістю» і «толерантністю» є істотна відмінність. Тим часом, існує думка, що поняття толерантності має в собі досить сильний відтінок «терпіння», причому терпіння активного, принципового, що відрізняє її як від пасивної байдужості, так і від беззастережного прийняття і поваги. Навряд чи можна говорити про те, що людина толерантна до того, кого вона любить або поважає, і навряд чи можливо толерантно ставитися до того, що попросту байдуже.

М. Уолцер виділяє п'ять типів політичного устрою, які допускають терпимість, або п'ять типів толерантних суспільств: 1) багатонаціональні імперії, 2) міжнародне співтовариство, 3) консоціативний устрій, 4) національні держави й 5) іммігрантські співтовариства. Докладніше про них ми говорили раніше, у розділі про класифікацію толерантності. Цілковито можна погодитися із Крисом Лорсенем, який стверджує, що «другий, четвертий і п'ятий види толерантності Уолцера ведуть нас занадто далеко від семантичного поля, у рамках якого найкраще розуміти толерантність» [2, 3].

Існує широка згода дослідників щодо того факту, що влада є необхідною умовою прояву толерантності. Фактично, у політиці в кожного є, принаймні, хоч якась влада. Навіть якщо уряд розпоряджається про те, щоб до конкретної думки або дії ставилися толерантно або нетолерантно, у владі кожної людини вирішувати, чи стане вона з ентузіазмом підтримувати й виконувати цей закон або навмисно буде уникати й порушувати його. Вона у певних межах цілком може бути інтолерантною там, де закон велить їй бути толерант-

ною, і толерантною, де пропонується інтолерантність; а якщо значна кількість громадян відмовляється від виконання і застосування цього закону, влада може значно ослабшати. Влада, а значить і толерантність, розділена між урядами й громадянами. Це, проте, не здійснює впливу на те основне положення, що саме влада є попередньою умовою обрання невідторгнення. Отже, строго говорячи, не може бути толерантності до думок, але тільки до вираження думок, тому що лише останнє люди владні відкинути або прийняти [10, 162–163].

Толерантність може виявити лише суб'єкт, наділений достатньою *силою і владою*, щоб при бажанні бути нетолерантним. У нього повинне бути досить можливостей, щоб припинити тиск, щоб уразити супротивника військовими засобами, використовувати насильство. Але він не стане робити цього в силу ряду раціональних причин. Таким чином, *справді толерантним може бути лише суб'єкт, який має право собі дозволити абсолютну нетолерантність*.

Той факт, що толерантність завжди вимагає якогось раціонального обґрунтування (того, чому суб'єкт не застосовує своєї сили, хоча його власні принципи спонукають до цього), приводять багатьох сучасних філософів до концепції толерантності як *інструментальної* цінності, того, що сприяє досягненню іншої, більш «вагомої» за своїм значенням цінності.

Спробуємо відповісти на запитання, у якому випадку відмова суб'єкта від застосування своєї сили буде морально вірною, а в якому, навпаки, перетвориться в потакання моральному злу? М. Б. Хомяков наводить наступний приклад. Очевидно, що відмова православного президента від спроб насильницького обернення мусульман морально виправдана, тоді як відмова від переслідувань торговців дитячою порнографією не може вважатися морально вірним вчинком ні при яких умовах. Інакше кажучи, толерантність зовсім не є благо при будь-яких умовах і з необхідністю повинна припускати деякі уявлення про свої кордони або межі. Але чим визначаються ці кордони? З погляду православного президента, як еретики, так і торговці дитячою порнографією завдають непоправної шкоди людству, розбещуючи душі й відволікаючи їх від дійсної Церкви, поза якої немає порятунку. Чому ж, у такому випадку, його відмова від переслідувань еретиків, або, наприклад, гомосексуалістів, буде морально вірним вибором, тоді як допущення дитячої порнографії означає крайній ступінь розтління? Питання це зовсім не просте. Численні відповіді на нього, чесно кажучи, мало задовільні.

Одна з можливих відповідей обмежує свободу (і разом з нею толерантність) шкодою, яка наноситься іншим членам суспільства. У випадку гомосексуалістів або еретиків шкода для суспільства не очевидна (хоча, звичайно, для православного президента ця «неочевидна» шкода метафізичного характеру може бути більш реальною, ніж шкода, нанесена вбивцею або злодієм), тоді як у випадку дитячої порнографії існування такої шкоди не вимагає доказів. Однак оскільки саме поняття шкоди занадто розмите (наприклад, чи наноситься мені шкода, якщо хтось поруч зі мною користується нестерпними для мого нюху парфумами?), відповідь подібного роду більш ніж сумнівна.

Інша відповідь пов'язана із правами людини. Усе, що їх порушує, погано і не може бути терпимо, тоді як якщо такого порушення немає, будь-яке відхилення припустимо. Але якщо саме права людини лежать в основі толерантності, ми з великою ймовірністю можемо одержати деяку неоінквізиторську модель суспільства. Адже не секрет, що ідея прав людини зазнає критики як з боку багатьох інтелектуалів західного світу, так і з боку набагато більш масових рухів світу східного (і, зокрема, арабського). Сучасний світ, зосереджений на правах людини, з великою ймовірністю піде в новий хрестовий похід проти тих, хто не визнає самої цієї концепції [11, 103–107].

У будь-якому випадку толерантність обмежена чимось іншим, зовнішнім стосовно неї, а тому вона контекстуально залежна. Кордони толерантності (а виходить, і сама толерантність як така) різняться залежно від *суспільства, в рамках якого вони існують*, а тому спроби знайти «істинну» толерантність, прийнятну для будь-якої «розумної істоти», у принципі приречені на невдачу.

Толерантність часто парадоксальна. Ось приклад *одного з її парадоксів, який перебуває у фокусі уваги сучасних філософів*. Парадокс цей полягає в тому, що згідно з тою максимою, яку людина прагла б бачити законом для всього людства, моральний осуд означає принципове небажання того, щоб засуджуване явище існувало. Виходячи із цього, цілком послідовним діянням суб'єкта моралі буде вживання всієї наявної в нього сили для викорінювання морального зла з лиця Землі. На цю проблему, задовго до Дж. Локка, указував Фома Аквінський у своїй «Сумі теології», у невеликій главі, присвяченій толерантності: за допомогою здійснення своїх обрядів невірні і еретики грішать; але гріховний при цьому і той, хто не забороняє гріх при наявності в нього сили, необхідної для такої заборони [12]. Суб'єкт моралі зобов'язаний викорінювати всіма доступними йому способами всяке моральне зло, але він же зобов'язується одне зло (мусульмани, гомосексуалізм) допускати, тоді як у відношенні іншого (крадіжка, вбивство, дитяча порнографія) таке допущення забороняється в принципі. Що ж лежить в основі оцінювання більшої або меншої ваги морального зла? Що лежить в основі критерію вибору суб'єкта: з яким антиморальним явищем слід обов'язково боротися, до якого відносити лише терпляче, а до якого — з усією глибиною толерантності?

Вважаємо, що даний парадокс вирішується в такий спосіб.

Перший постулат. Зовсім неможливо вказати для всіх епох якийсь єдиний, правильний оціночний механізм балансу морального і антиморального. Толерантне в *одному суспільстві і в одну епоху нетолерантне (нетерпиме) в іншому місці і часі*.

Другий постулат. При подібній оцінці необхідно керуватися винятково шкалою шкідливості, розрахованою виходячи з того, якої сили *шкоду* оцінюване явище наносить суспільству і окремим індивідам. В основі оцінної шкали повинні перебувати тільки закони логіки з соціальною необхідністю, що випливає із них.

Третій постулат. При прийнятті поведінкових рішень, в основі яких лежить аналізований нами моральний вибір, виражений чи то в законодавчій

загальнообов'язковій формі, чи то в загальній рекомендаційній формі, доцільно враховувати *раціональну навколишню обстановку*, ті умови, які супроводжують прийняття і виконання рішення, а саме: його доцільність, достатність, цілі і т.д.

Толерантність — це специфічні умови складної гри; в основі дотримання умов цієї гри лежить розум, а не мінливі емоції; тому небезпечно відноситися до толерантності через призму ейфорії та емпатії, відкидаючи інтелектуальний та розсудливий аналіз *вірогідних наслідків*.

Для практичного ілюстрування вищеописаного парадокса звернемося до дискусійного питання — право жінки на аборт. Релігійні люди, ґрунтуючись на тому, що зародок у тілі матері вже є людиною із властивими йому від природи людськими правами, називають переривання вагітності вбивством. Їхні опоненти, ґрунтуючись на деякій концепції свободи вибору, захищають право жінок на аборт. І ті, і інші вважають свої моральні концепції єдино вірними, тобто загальнообов'язковими для всього людства. Концепція толерантності припускає, що, наприклад, католик, що щиро вірує, буде як і раніше вважати переривання вагітності вбивством, але оскільки існує й інша точка зору, то, поважаючи право на свободу її вираження, він визнає, що вони вільні діяти, як їм заманеться. Однак католик з такими переконаннями навряд чи може вважатися істинно віруючим. В цьому і полягають основні труднощі теорії толерантності. Оскільки в самій природі моральної норми закладена її загальнообов'язковість, вона скасовує всі інші суперечні їй норми [13, 27–30].

При цьому інструментом вирішення подібного парадоксу толерантності може бути поділ життєвого простору людини на *приватну і публічну сфери*, запропонований ще Локком. Доти, поки аборт був дійсно приватною справою жінки, її гріхом, про який ставало відомо лише на сповіді, проблема абортів не була суспільною проблемою. Завдяки боротьбі жінок за право на переривання вагітності, така процедура стає чисто технічним питанням, для її здійснення організується «конвеєр». Поведінка сексуальних меншин також вступає в конфлікт із уявленнями інших людей про гріх аж ніяк не в приватному просторі, а тоді, коли вони заявляють про право на публічну демонстрацію своїх вподобань.

Багато дослідників наголошують на зв'язку толерантності і моралі. У чому ж специфіка такого зв'язку? По-перше, у цьому аспекті толерантність можна визначити як якусь моральну чесноту. По-друге, толерантність як моральне поняття дозволяє підкреслити її ціннісну природу і зв'язок з моральним розвитком людини. По-третє, моральна толерантність як одна з форм толерантності, імпліцитно входить в усі соціокультурні форми буття толерантності, тому що мораль носить всеохоплюючий характер. По-четверте, моральна толерантність безпосередньо реалізується в сфері міжособистісних відносин, що мають характер неформального спілкування, а, правова або політична толерантність існують у сферах функціонально-рольового спілкування, у світі суспільних відносин. Толерантність як морально-правове поняття характеризує прийняття індивідом або суспільством інтересів, переконань, вірувань, звичок інших людей або співтовариств, яке закріплене на законодавчому рівні. Толерантність

рантність виражається в прагненні досягти взаємного порозуміння і узгодження самих різних мотивів, установок, орієнтацій, не прибігаючи до насильства, придушення людського достоїнства приказним нормативним порядком, а використовуючи гуманітарні можливості — діалог, роз'яснення, співробітництво, виховання, переконання і т.д.

Толерантність не означає відмови від своїх, у тому числі, правових переконань (якщо мова йде про окремого індивіда) або від колишньої правової політики держави з різкою зміною курсу на користь емігрантів, секс меншостей і людей з деякими відхиленнями в психіці, як часом це має місце в США або ЄС, не означає вона також і відмови від терпимості до соціальної несправедливості, а припускає, що кожна людина-правозастосовувач або будь-який суб'єкт-законодавець здатні дотримуватися своїх переконань і визнають таке ж право за іншими. Погляди одного суб'єкта *не можуть бути нав'язані іншим*; тобто ці інші не можуть бути примушені до обов'язкового сприйняття далеких їм поглядів і способів поведінки, якщо тільки останні *не обумовлені державною необхідністю, що перебуває в рамках загальносвітової концепції прав людини*.

Суть толерантності як практичної проблеми полягає в тому, щоб максимально *розширювати суспільне різноманіття* при дотриманні базисних правил, що гарантують збереження життєздатності суспільства [14, 55–57].

Толерантність не завжди несе лише прогрес і самовдосконалення шляхом взаємного збагачення. Часом вона бентежить і розхитує культурні основи. А хто може бути страшніше безпринципної людини, позбавленої свого культурного кореня? Тому не всі толерантні норми слід робити об'єктом публічного обговорення. Інформаційне суспільство живе тільки тим, що перебуває в полі його інформаційної уваги. Тимчасове уникнення ряду тем при одночасному культивуванні здорового традиційного способу життя не дозволить порушити суспільну мораль, але й залишить задоволеними правозахисні рухи, учасники яких одержать можливість робити те, що вони вважають необхідним для себе — для себе, але не для всієї іншої переважної більшості соціуму. Наступне виховання через усі інформаційні канали в душі любові до життя, природи, здоров'я і т.д. зведе нанівець попит на подібні легалізації виключень — право залишитися, а от користуватися ним будуть лише одиниці.

Суть толерантності як практичної проблеми полягає в тому, щоб максимально *розширювати суспільне різноманіття* при дотриманні базисних правил, що гарантують збереження життєздатності суспільства [14, 39–75].

Що стосується сучасної держави Україна, то для неї, на жаль, характерні прояви нетерпимості, виражені у формі радикального націоналізму. Це обумовлено рядом причин, зокрема: а) історичним розколом держави; б) географічним розташуванням українського народу на межі двох великих цивілізацій — православної традиційної та західної ліберальної.

Толерантність мусить стати частиною продуманої державної політики. Необхідно сформувати об'єднуючу національну ідею, яку ми б воліли називати ідеєю народною, в основу якої слід покласти концепцію помірної толерантності з її культурологічним, філософським, ідеологічним, політичним та правовим

обґрунтуванням. На даному етапі в Україні немає розробленої єдиної концепції толерантності, немає діючої програми по її реалізації, у тому числі в законодавстві, правовому менталітеті та свідомості. Замість радянського варіанта «дружби народів» двадцять перше століття може запропонувати *дружбу «культур»* у рамках єдиного історичного минулого і загального творчого майбутнього — варіант толерантності, що виключає ворожнечу й неприйняття, але ґрунтується на товарищескості і великодушності, на усвідомленні ролі єдності народів при збереженні культурної, економічної, політичної та правової розмаїтості.

Вважаємо необхідним приділяти більше уваги культурному діалогу між слов'янськими народами, між ними та Азією, між ними та Європою, діалогічному мисленню, що виключає будь-які акти прояву агресивної нетерпимості, — це шлях та основа справжньої толерантності, яка сприяє об'єднанню та зміцненню.

Література

1. Леонтьев А. А. Психология общения / А. А. Леонтьев. — 3-е изд. — М.: Смысл, 1999. — 345 с.
2. Religious Toleration: The Variety of Rites from Cyrus to Defoe / ed. John Christian Laursen. — New York: St. Martin's Press, 1999. — 252 p.
3. Локк Дж. Послание о веротерпимости / Дж. Локк. — М.: Мысль, 1988. — 668 с. — (Сочинения в трёх томах; т. 3).
4. Mill J. S. On Liberty / J. S. Mill. — New York: Prometheus Books, 1986. — 315 p.
5. Rawls J. A theory of justice / J. Rawls. — Oxford: Oxford University Press, 1973. — 359 p.
6. Rawls J. Political liberalism / J. Rawls. — New York: Columbia University Press, 1996. — 287 p.
7. Мириманова М. С. Толерантность как феномен индивидуальный и социальный: монография / М. С. Мириманова. — М.: Прометей, 2004. — 256 с.
8. Кант И. Метафизика нравов / И. Кант. — М.: Чоро, 1994. — 645 с. — (Собрание сочинений в 8 томах; т. 6).
9. Судяков А. К. Кант: власть, мораль и насилие // Социальная философия и философская антропология: труды и исследования. — М.: ИФ РАН, 1995. — С. 79.
10. Nicholson P. Toleration as a Moral Idea // Aspects of Toleration / eds. J. Horton, S. Mendus. — London; New York: Methuen and Co. Ltd., 1985. — P. 162–163.
11. Хомяков М. Б. Толерантность: парадоксальная ценность // Журнал социологии и социальной антропологии. — 2003. — № 4 — С. 103–107.
12. Аквинский Ф. Сумма теологии. Т. 2: пер. с лат. / Ф. Аквинский. — М.: Изд. С. А. Савина, 2007. — 650 с.
13. Хомяков М. Б. Толерантность и её границы: размышления по поводу современной англо-американской теории // Философские и лингвокультурологические проблемы толерантности / отв. ред. Н. А. Купина и М. Б. Хомяков. — М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2005. — С. 25–35.
14. Капустин Б. Г. Либеральные ценности в сознании россиян / Б. Г. Капустин, И. М. Клямкин // Полис. — 1994. — № 2. — С. 39–75.

Анотація

Галицький І. В. Філософсько-правові аспекти толерантності. — Стаття.

У статті досліджено філософські та правові аспекти толерантності, співвідношення толерантності, політичного режиму та державного устрою. Автор також окреслив межі поняття толерантності. Проаналізовано парадокси толерантності, пояснено деякі з них. Особливу увагу приділено ролі терпимості у толерантному суспільстві. Наголошено на необхідності побудови державної політики в Україні з позицій терпимості та поваги до цінностей кожного індивіда. Толерантність мусить стати частиною державної ідеології. Автор вважає необхідним сформулювати національну концепцію толерантності та приділяти більше уваги культурному діалогу між слов'янськими народами.

Ключові слова: толерантність, терпимість, парадокс, право, мораль, повага.

Аннотация

Галицкий И. В. Философско-правовые аспекты толерантности. — Статья.

В статье исследованы философские и правовые аспекты толерантности, соотношение толерантности, политического режима и государственного устройства. Автор также очертил границы понятия толерантности. Проанализированы парадоксы толерантности, объяснены некоторые из них. Особое внимание уделено роли терпимости в толерантном обществе. Сделано ударение на необходимости построения государственной политики в Украине исходя из позиций терпимости и уважения к ценностям каждого индивида. Толерантность должна стать частью государственной идеологии. Автор считает необходимым сформировать национальную концепцию толерантности и уделять больше внимания культурному диалогу между славянскими народами.

Ключевые слова: толерантность, терпимость, парадокс, право, мораль, уважение.

Summary

Galitsky I. V. Philosophical and Law Aspects of Tolerance. — Article.

The article explains philosophical and legal aspects of tolerance, correlations between tolerance and the political regime and the state system, and also tolerance boundaries. Tolerance paradoxes were analyzed; some were explained in detail. Special attention was placed on forbearance (indulgency, leniency) in tolerant society. The author emphasizes the necessity of constructing a national policy based on tolerant principles and respect for each individual. Tolerance must become part of the considered public ideology. The author proposes forming a national tolerance conception and more attention is needed for cultural dialogues between Slavonic nations.

Keywords: tolerance, forbearance, paradox, law, moral, respect.

УДК: 340.134:323.39

З.-О. Н. Козловская

ЮРИДИЧЕСКАЯ ЭЛИТА: СПЕЦИФИКА И КРИТЕРИИ ОПРЕДЕЛЕНИЯ

Общественные отношения и потребности, складывающиеся на протяжении многих веков, предопределили образование особой структуры каждого общества, состоящей из управляющих, в руках которых заключена политическая власть в стране, и управляемых, по отношению к которым осуществляется власть.

Из великого множества понятий, употребляющихся для охарактеризования управляющих, наиболее распространенным и универсальным является понятие «элита». Оно происходит от латинского слова «elegize» (обратить), «eligere» (выбирать), а также французского «elite» (лучшее, отборное, избранное).

Суммируя различные точки зрения по поводу определения элиты, можно сделать вывод, что данным понятием обозначаются малочисленные группы людей, занимающие высокое положение в обществе, обладающие привилегированным положением, богатством, властью над другими группами людей в стране, а также активные в политической и других важнейших сферах деятельности.

Элита — многомерное образование. В самом общем смысле оно представляет позиции в обществе, находящиеся на пике социальных образований, и занимает доминирующие позиции в политике, экономике, юриспруденции, управ-